

En el centenari de la revista *TBO*, el tebeo que va donar nom als altres

- 22 d'abril del 2017 a les 18,00 h
- Sala la Closeta, la Massana
- En la 21a edició de la Massana Còmic

Jordi Manzaneres i Oliver

Autor del llibre, periodista, estudiós i divulgador del còmic i la historieta

▲ Currículum

Jordi Manzaneres i Oliver (Barcelona, 1963).

Llicenciat en Geografia i Història i en Periodisme. Durant més de vint anys, va treballar en diversos mitjans informatius catalans. Va obtenir el premi Rovelló d'assaig sobre literatura infantil i juvenil pel llibre *Alegria. Una revista per combatre En Patufet* (Pagès, 2007). Ha participat en les obres col·lectives *Gran catàleg de la historieta. Catálogo de los tebeos 1880-2012* (ACyT, 2013), *Tebeos. Las revistas infantiles* (ACyT, 2014) i *Josep Coll. El observador perplejo* (Diminuta/Trilita, 2015). Col·labora amb la revista web *Tebeosfera* (<https://www.tebeosfera.com/>) i amb el portal de la Fundació Gin *Humoristan. Museu digital de l'humor gràfic* (<http://humoristan.org/>). Amb motiu del centenari de la revista *TBO*, ha publicat el llibre *100 anys. El tebeo que va donar nom als altres* (Diminuta, 2016).

Un mot autòcton

L'any 1968, poc després que la revista *TBO* celebrés les noces d'or, la Real Academia Española va incloure en el seu diccionari la paraula *tebeo*, que defineix com a “revista infantil de historietas cuyo asunto se desarrolla en series de dibujos”, i també com “sección de un periódico en la cual se publican historietas gráficas de esta clase”. Posteriorment, el Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans va incorporar també aquest mot amb la definició “revista infantil il·lustrada”; curiosament, la paraula *patufet*, derivada de la revista en català *En Patufet* i que moltes persones utilitzen encara de forma habitual amb el mateix significat, només hi apareix recollida com a “criatura petita”.

En el seu Diccionario terminológico de la historieta,² Manuel Barrero defineix *tebeo* com a “publicación editada para ofrecer historietas de forma exclusiva o entre otros contenidos” i recorda que aquest mot s'utilitzava per designar genèricament aquest tipus de productes, independentment del gènere i del públic potencial de cada cas concret, fins que a la dècada de 1960 es va començar a estendre l'anglicisme còmic, suposadament lliure de la connotació infantil que, pel seu origen, s'atribueix a *tebeo*. Però trenta anys més tard, alguns crítics, comentaristes i divulgadors van reivindicar la validesa de la paraula *tebeo* per referir-se, no només als productes que contenen historietes, sinó també al mitjà mateix en qualsevol de les seves manifestacions. D'aquesta manera, *tebeo* seria l'equivalent en català i castellà d'allò que en francès anomenen *bande dessinée*, en italià *fumetti* o en portuguès *quadrinhos*.

En qualsevol cas, es tracta d'un mot autòcton derivat de *TBO*, la més longeva de les revistes d'historietes que s'han editat a Espanya. Encara que amb algunes interrupcions, la trajectòria de *TBO* abasta bona part del segle xx, de 1917 a 1998; fins i tot, van aparèixer quatre números extraordinaris de *TBO* en català entre els anys 1976 i 1977. En un moment o un altre, la revista va entrar a totes les llars del país i tothom en va tenir alguna vegada un exemplar a les mans. La seva popularitat va ser tan gran que, com hem vist, va acabar donant nom a totes les publicacions d'historietes gràfiques, els *tebeos*. Només per això ja mereix un lloc d'honor en la història del mitjà a Catalunya i a Espanya.

Ara fa cent anys

La història de *TBO* comença el març de 1917, probablement el dia 11 d'aquell mes,³ quan sembla que va sortir al carrer el primer número. Segons diversos testimonis, el periodista i dramaturg murcià Joaquín Arques⁴ va suggerir a l'impressor barceloní Artur Suárez⁵ el llançament d'un setmanari infantil per aprofitar millor la maquinària. El model de la revista en català *En Patufet*, amb molts més textos que dibuixos, era sens dubte en el pensament dels promotors de la nova publicació.

El nom de *TBO* utilitza l'eufonia de les lletres de la capçalera per fer referència al joc de fet i amagar o a la mateixa acció de mirar la revista: “te veo” (“et veig”). Aquesta idea ja havia estat emprada per l'argentí *PBT* (1903) i seria represa més tard per *BB* (1920), *KKO* (1932), *PBT* (aquest espanyol, 1935), *KCHT* (1948) i altres. Però sembla que Arques, que va ser qui la va batejar, es va inspirar⁶ en el títol d'una comèdia musical que s'havia estrenat a Madrid el 1909,⁷ amb un argument situat en la redacció d'un diari imaginari anomenat precisament *T. B. O.* que està a punt de publicar el primer número, i que devia conèixer perquè ell mateix va conrear aquest gènere.

De totes maneres, les vendes de la nova revista no van assolir les expectatives d'Artur Suárez, que va decidir vendre la capçalera a Joaquim Buigas,⁸ un jove aficionat al periodisme i a la literatura que acabava de tornar a Barcelona després de passar uns quants anys a l'Argentina. Buigas –net de l'arquitecte del Gran Teatre del Liceu,⁹ fill de l'autor del monument a Colom de Barcelona¹⁰ i germà del creador de les fonts Iluminoses de Montjuïc,¹¹ i que al cap d'un temps es va convertir en gendre de Suárez¹²– es va fer càrrec de *TBO* a partir del número 10 i va renovar completament la publicació, allunyant-la del model seguit per les competidores. Les historietes gràfiques van anar ocupant cada vegada més espai alhora que evolucionaven i es modernitzaven, a més d'incorporar progressivament els recursos característics del còmic. En pocs anys, *TBO* es va convertir en la més popular de les revistes d'historietes, fins al punt que la paraula tebeo es va començar a utilitzar com a denominació genèrica d'aquest tipus de publicacions, com ho demostra la popular cançó Yo quiero un tebeo,¹³ estrenada el 1930. Buigas va dedicar bona part dels esforços a *TBO* i durant més de quatre dècades va ser el guionista de la majoria d'historietes que hi apareixien, encara que no en va signar mai cap; sempre va escriure en català aquests guions, que havien de ser traduïts al castellà per una altra persona.¹⁴ Però l'extraordinari èxit de *TBO* va ser també fruit de l'aportació de grandíssims dibuixants, com Donaz,¹⁵ Urda,¹⁶ Opisso,¹⁷ Méndez Álvarez,¹⁸ Tínez,¹⁹ Nit,²⁰ Rapsomanikis,²¹ Cabrero Arnal,²² Salvador Mestres,²³ Serra Massana,²⁴ Moreno,²⁵ Díaz,²⁶ A. Utrillo,²⁷ Escobar,²⁸ Soriano²⁹ o Benejam.³⁰

La Guerra Civil i la col·lectivització

En esclatar la Guerra Civil espanyola, l'empresa editora de *TBO* va ser col·lectivitzada i la revista va haver d'incorporar una secció anomenada Floreal, elaborada per membres de l'Escola Nova Unificada, una organització integrada per pedagogs d'UGT i CNT. Però, llevat d'aquesta secció i d'algunes subtils referències en algunes historietes, el conflicte bèl·lic gairebé no es va veure reflectit en els continguts de *TBO*, que, d'altra banda, sí que va haver de patir la manca de paper i l'escalada de preus en la rereguarda republicana. En aquesta primera època de *TBO*, que finalitza amb l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, es van publicar 1.097 números ordinaris i vint almanacs.

Una represa difícil

El nou règim polític encapçalat pel general Franco ja havia establert durant la guerra un monopoli editorial de publicacions infantils controlat pel partit únic, la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS). Quan Joaquim Buigas es va proposar reprendre la publicació de *TBO* va topat amb la manca de permisos per publicar revistes de caràcter periòdic i l'escassetat de paper, al qual tenien accés preferent les publicacions del règim. Igual que altres editors, Buigas i els seus socis van recórrer al subterfugi de canviar lleugerament la capçalera de cada quadern, com si es tractés de publicacions unitàries. El primer d'aquests quaderns sense numerar es va dir *Selección de historietas y pasatiempos para 1942* i sembla que devia posar-se a la venda a final de 1941, com si fos un almanac d'una revista que, en realitat, no estava sortint en aquell moment. Un cop constituïda la nova empresa Buigas, Estivill y Viña, SL,³¹ el 1943, va sortir Una hora de risa, al qual van seguir

129 quaderns més sense numerar que van aparèixer amb una periodicitat aproximadament bimestral durant el primer any, van passar a ser mensuals a partir de mitjan 1944 i quinzenals entre l'estiu de 1949 i el març de 1952, quan es va tancar aquesta etapa sense numerar per donar pas a una segona època numerada.

Malgrat tots els entrebancs, *TBO* no va trigar gaire a recuperar el favor del públic i a assolir una popularitat encara més gran que en la primera època. Bona part d'aquest èxit s'explica per l'aparició d'algunes sèries que, molt aviat, es van convertir en les més populars de la revista, com "La familia Ulises" (1944), inicialment una sàtira corrosiva d'una família mitjana durant la postguerra, o "Las aventuras de Eustaquio Morcillón y Babali" (1946), ambdues amb dibuix de Benejam i guions de Joaquim Buigas, que es van unir a les que s'havien començat a l'etapa anterior, com "De todo un poco" (1922), "Los grandes inventos de *TBO*" (1922) o "Melitón Pérez" (1935). Durant aquests anys s'hi van incorporar dibuixants com Muntañola,³² Castanyes,³³ Sabatés,³⁴ Blanco³⁵ i, sobretot, Coll,³⁶ que va publicar la seva primera historieta el 1949.

Els anys daurats

L'evolució de la conjuntura internacional va portar el règim de Franco a emprendre lleugeres reformes legislatives i estructurals a començament de la dècada de 1950. Una d'aquestes reformes va ser la creació del ministeri d'Informació i Turisme, del qual depenia la Direcció General de Premsa, que no va trigar gaire a començar a concedir autoritzacions per a publicacions periòdiques que fins llavors s'havien negat. En conseqüència, l'empresa Buigas, Estivill y Viña, SL va decidir posar fi a la sèrie de quaderns sense numerar que havien anat sortint des del final de la Guerra Civil i iniciar a una nova època numerada des del número 1, que es va posar a la venda l'1 de març de 1952.

També en el marc d'aquests canvis legislatius, es van començar a promulgar detallades disposicions sobre el contingut de les publicacions infantils d'acord amb els postulats ideològics del nacionalcatolicisme. Aquestes normes van propiciar que l'humor de *TBO* abandonés qualsevol rastre d'ironia, mordacitat o truculència i es tornés més blanc i innocent que mai. La incorporació de Carles Bech³⁷ com a guionista va contribuir a accentuar aquesta línia, sobretot a partir de la sobtada mort de Joaquim Buigas, el gener de 1963.

La plantilla d'autors procedents de l'etapa anterior, entre els quals destacava Coll amb cada vegada més protagonisme, es va veure ampliada amb algunes incorporacions com Isabel Bas,³⁸ M. Ángeles (filla de Sabatés),³⁹ Mary (filla d'Urda), Pañella,⁴⁰ Nadal,⁴¹ Alfons Figueras,⁴² Raf (que sovint signava com a Roldán),⁴³ José Royo,⁴⁴ Alfons López⁴⁵ o Bernet Toledano,⁴⁶ creador gràfic de la sèrie "Altamiro de la Cueva" (1965). Un parell d'anys abans s'havia estrenat "Josechu 'el Vasco'" (1963), de Muntañola.

Tot i que aquesta etapa es va iniciar amb una periodicitat quinzenal, *TBO* va tornar a sortir cada setmana a partir del número 295, publicat el juny de 1963. A partir de 1964, els números extraordinaris es van deixar de limitar als almanacs nadalencs i van proliferar els que es dedicaven a les temàtiques més diverses.

Fou en aquesta nova etapa quan la revista va assolir la seva popularitat més alta, amb una tirada rècord de 350.000 exemplars l'octubre de 1956, encara que també va representar l'inici de la seva davallada. Els canvis en els costums de lleure derivats de l'arribada de la televisió

i l'adquisició d'automòbils per un nombre creixent de famílies, així com la ferotge competència de les revistes de l'editorial Bruguera, van marcar el declivi d'una publicació que continuava apostant per mantenir la vella fórmula basada en l'humor amable, innocent i no violent, i que començava a estar "més vista que el *TBO*".

Els darrers anys del TBO clàssic

El 1972, la tirada de *TBO* havia baixat a menys de la meitat d'aquells 350.000 exemplars assolits el 1956. Davant d'aquesta situació, es va decidir renovar la revista, que mantenia un aspecte molt antiquat en comparació amb les seves competidores. D'aquesta manera, el 15 de desembre de 1972 va sortir al carrer *TBO 2000*,⁴⁷ amb l'argument que tots els números ordinaris apareguts a les diferents èpoques de la revista des de 1917 arribaven als dos milers. Però, en realitat, la suma dóna com a resultat 2.018, de manera que la suposada numeració absoluta que es va adoptar és incorrecta.

Aquesta nova etapa presentava com a principal novetat una historieta de set pàgines que s'iniciava a la portada, i alguns canvis en el disseny i la paginació que pretenien donar un aspecte més modern al producte. Aviat es van incorporar un parell de sèries de procedència francobelga,⁴⁸ una minieniclopèdia enquadernable, una secció de correspondència dels lectors, una pàgina setmanal dedicada al *fuTBOI* i diverses historietes dibuixades per Cubero⁴⁹ que parodiaven els èxits televisius del moment. Però l'element més nou de tots va ser l'aparició d'una pàgina setmanal denominada "La habichuela", un absurd poti-poti de dibuixos, fotos i textos elaborat per un grup de joves autors recentment incorporats a la revista: Esegé,⁵⁰ Paco Mir,⁵¹ Tha⁵² i TP Bigart (Joan Tharrats, germà de Tha),⁵³ al costat de Sirvent,⁵⁴ arribat a *TBO* abans que ells però amb els quals va congeniar ràpidament, i de Pelai Ribas,⁵⁵ que també va participar ocasionalment en la iniciativa. D'aquesta secció en van derivar els quatre especials titulats *El habichuelo*, el posterior *TBO Extra con humor a topos* i la secció denominada "2mil"; posteriorment, l'esquema i plantejament de "La habichuela", però amb un públic adult com a destinatari, van ser recuperats pels mateixos autors a la pàgina titulada "Los miércoles, mercado", que va aparèixer durant molts anys a la revista *El Jueves*.

Una altra iniciativa del *TBO* d'aquesta època va ser el llançament de quatre números extraordinaris en català, que van aparèixer entre els anys 1976 i 1977.

Però, malgrat tot, *TBO* continuava perdent lectors de manera constant. Amb l'objectiu de reduir despeses, en el número 2.365 (4 de gener de 1980) la capçalera *TBO 2000* es va substituir per *El TBO* i la revista va passar a omplir les pàgines de manera gairebé exclusiva amb reedicions d'historietes antigues. Es va distribuir com a obsequi dels diaris *El Correo Catalán*, de Barcelona, i *Última Hora*, de Palma de Mallorca, i durant nou mesos es va convertir en suplement de la revista *Lecturas*. L'últim número ordinari va ser el 2.502, aparegut l'abril de 1983. Com a comiat, el mes següent va sortir al carrer el *Número extraordinario 32 portadas de las más representativas de TBO*.

Nous editors per a les darreres etapes

Amb l'autorització dels seus socis, Albert Viña, director de la revista des del 1965 i administrador de l'empresa Buigas, Estivill y Viña, SL, va vendre la capçalera de *TBO* a la màxima competidora,

l'editorial Bruguera,⁵⁶ que també començava a tenir greus problemes econòmics. Quan la situació era més angoixant, Bruguera va optar per donar un cop d'efecte: ressuscitar el *TBO*. Però el *TBO* de Bruguera va ser una revista diferent. Dirigida per Joan Navarro,⁵⁷ seguia la línia marcada per Cairo,⁵⁸ que apostava per renovar l'estètica de la historieta espanyola sobre el model de l'anomenada línia clara del còmic francobelga, amb Hergé⁵⁹ com a principal referent. Dirigida a un públic adult, la revista ofería historietes d'autors caracteritzats per un grafisme personal i trencador, amb guions de qualitat, tant d'humor com d'altres gèneres. El record de Coll, autor a qui ja s'havia reivindicat a Cairo, servia de nexa d'unió amb les noves propostes de Guillem Cifré,⁶⁰ Gallardo,⁶¹ Mariscal,⁶² Max,⁶³ Micharmut,⁶⁴ Pere Joan⁶⁵ o Sento,⁶⁶ entre d'altres. El número 1 d'aquesta etapa estava datat el 23 d'abril de 1986. Però, quan només n'havien sortit set números, el daltabaix de l'editorial Bruguera va provocar el final d'aquesta breu experiència. Tot el material i la infraestructura de la qual disposava l'empresa van anar a parar al Banc de Crèdit Industrial, el principal creditor, que ho va vendre a Grupo Z. Amb tot això, aquest grup va constituir al seu si una nova empresa batejada com a Ediciones B.

Com a resultat d'aquestes operacions, *TBO* va tenir el 1988 un doble renaixement: d'una banda, la capçalera va servir per donar nom a un plec de diverses pàgines d'historietes encartades al suplement dominical d'*El Periódico de Catalunya* que va durar un parell d'anys,⁶⁷ i de l'altra, es va iniciar la darrera etapa de la revista, dirigida per Víctor Mora,⁶⁸ de periodicitat mensual i de la qual van arribar a publicar-se 105 números fins al setembre de 1998. Aquest *TBO* d'Ediciones B es presentava com a continuador de la revista de tota la vida, combinant la recopilació aleatòria d'historietes de temps passats en el quadernet central "El *TBO* de siempre" amb continguts més moderns en la resta de pàgines. D'aquesta manera, es buscava acontentar tant els lectors nostàlgics com el públic infantil i juvenil del moment.

Després de la desaparició de *TBO* com a publicació periòdica, només s'han fet diversos reculls de continguts dels anys d'esplendor, amb una excepció: el llibre *Estraperlo y tranvía* (2007), d'Alfons López, que ofereix una història llarga de "La familia Ulises" en la qual els protagonistes es veuen embolicats en una trama en què s'encreuen el contraban amb el maquis en el gris i opressiu ambient de la postguerra espanyola.

Conclusions

TBO és una capçalera fonamental en la història de les revistes d'historietes a Catalunya i a Espanya. No va ser la primera ni la millor, però sí la més longeva i, durant molts anys, la més popular. Les seves pàgines van aplegar bona part de la producció de molts dels millors dibuixants i humoristes catalans i espanyols del segle xx.

L'extraordinari èxit que va aconseguir va portar *TBO* al parany de la repetició i l'anquilosament, que va desembocar en la seva desaparició l'any 1983. Els intents posteriors de ressuscitar la publicació van tenir una repercussió molt més modesta i, en bona mesura, recolzada en la nostàlgia d'una part del públic.

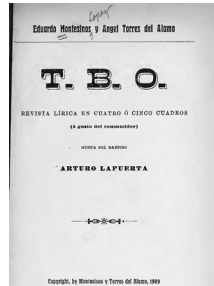
Article aparegut a l'almanac de TBO de 1969 que informa de la inclusió del mot *tebeo* al diccionari de la Real Academia Española

En Patufet (1904), la primera revista infantil en català. Il·lustració d'Amyc

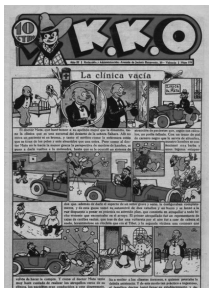
Donava va il·lustrar íntegrament el número 1 de TBO, aparegut l'11 de març de 1917

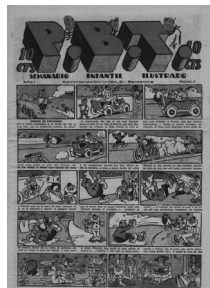
Edició del llibret de la revista lírica *T. B. O.* (1909), d'Arturo Lapuerta, Eduardo Montesinos i Àngel Torres del Álamo

Opisso utilitzava el pseudònim de *Bigre* per signar els seus dibuixos en publicacions psicològiques com *KDT* (1912)

Número 129 de *KKO*, revista apareguda l'any 1934

Primer número de *PBT* (1935)

Un dels primers quaderns de *K CH T*, revista publicada a València en la postguerra per Ediciones Saturno

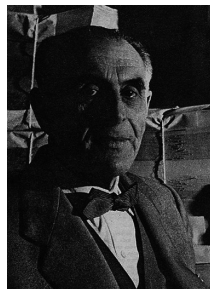
Segon número de *TBO* (18 de març de 1917), amb el monument a Colom en l'acudit de portada

Urda va començar a col·laborar amb *TBO* al número 3 (25 de març de 1917)

Un altre acudit de Manuel Urda a la portada del número 6

Joaquim Buigas va estar al capdavant de *TBO* des del número 10, aparegut l'any 1917, fins a la seva sobtada mort, el 2 de gener de 1963

Al número 10 (2 de maig de 1917), TBO va adquirir el seu format i capçalera característics

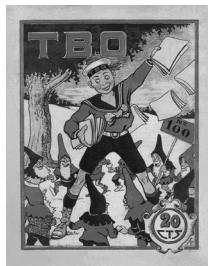
L'almanac de l'any 1917. Il·lustració d'Opisso

Opisso va il·lustrar les portades de la majoria dels almanacs anteriors a la Guerra Civil espanyola. Aquest és el primer, corresponent a l'any 1918

L'almanac de l'any 1918. Il·lustració d'Opisso

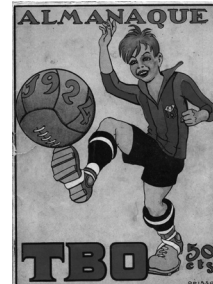
Urda signa la portada del número 100 (2 de febrer de 1919), amb el nen TBO com a protagonista

L'almanac de l'any 1919. Il·lustració d'Opisso

El nen TBO, dibuixat per Opisso al número 156 (29 de febrer de 1920)

L'almanac de l'any 1920. Il·lustració d'Opisso

Molts números de la primera època tenen portada d'Opisso, que va ser director artístic de la publicació. Aquest és el número 425 (26 d'abril de 1925)

TBO número 713 (2 de novembre de 1930). Historieta d'Opisso

Historieta de Cabrero Arnal a la portada del número 803 de TBO (24 de juliol de 1932)

TBO número 806 (14 d'agost de 1932), amb una historieta amb el mateix argument que una altra de "La familia Ulises" que es va publicar a la dècada següent

L'almanac de l'any 1925.
Il·lustració d'Opisso

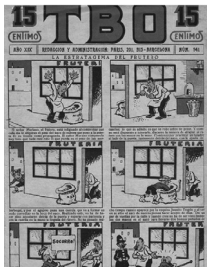
L'almanac de l'any 1926.
Il·lustració d'Opisso

L'almanac de l'any 1927.
Il·lustració d'Opisso

L'almanac de l'any 1928.
Il·lustració d'Opisso

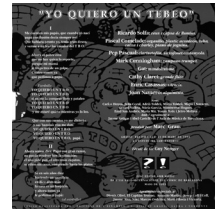
Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 941 de TBO (17 de març de 1935)

Article sobre l'origen de la cançó "Yo quiero un tebeo"

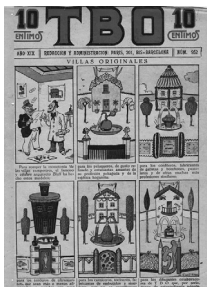
Disc editat el 1993 per Ficomit amb la cançó Yo quiero un tebeo, interpretada per Ricardo Solís i Pascal Comelade

Part posterior de la carpeta del disc amb la cançó Yo quiero un tebeo

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 950 de TBO (19 de maig de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 952 de TBO (2 de juny de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 960 de TBO (28 de juliol de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 969 de TBO (29 de setembre de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 975 de *TBO* (10 de novembre de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 977 de *TBO* (24 de novembre de 1935)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 983 de *TBO* (5 de gener de 1936)

Historieta de Maurice Cuvillier a la portada del número 997 de *TBO* (12 d'abril de 1936)

TBO va arribar al número 1.000 el 3 de maig de 1936. Portada de Benejam

Historieta de Moreno a la portada del número 1.052 de *TBO* (28 d'agost de 1937)

Una pàgina de *Floreal*

Dibuix de Méndez Álvarez publicat a l'almanac de 1929

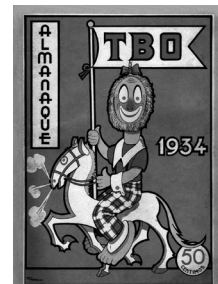
"Si la vida fuese una ópera", per Urda

L'almanac de l'any 1932. Il·lustració d'Opisso

L'almanac de l'any 1933. Il·lustració d'Opisso

L'almanac de l'any 1934. Il·lustració de Tinez

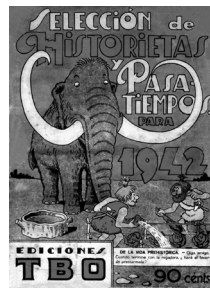
l'almanac de l'any 1935. Il·lustració d'Opisso

l'almanac de l'any 1936. Il·lustració d'Opisso

El número 1.097, aparegut poc abans de l'entrada de les tropes de Franco a Barcelona, marca el final de la primera època de TBO

Selección de historietas y pasatiempos para 1942, primera publicació d'Ediciones TBO després de la Guerra Civil. Il·lustració d'Urda

Una hora de risa, primer dels 130 quaderns sense numerar publicats per Ediciones TBO entre 1943 i 1952. Historieta d'Urda

Cada quadern havia de portar una capçalera lleugerament diferent per simular que es tractava d'un llançament unitari, ja que TBO no tenia autorització per sortir com a publicació periòdica en la immediata postguerra. Historieta de Benejam

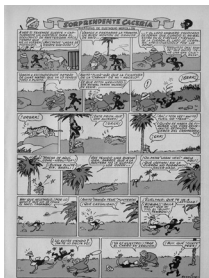
Un altre quadern de l'etapa sense numerar. Historieta de Benejam

Tínez signa la historieta de portada d'aquest quadern l'etapa sense numerar

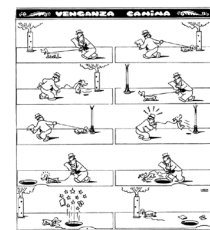
Primera historieta de la sèrie "La familia Ulises", de Benejam, publicada l'any 1944

Historieta de la sèrie "Aventuras de Eustaquio Morcillon y Babali", per Benejam

Tres tirs de la sèrie "Melitón Pérez", per Benejam

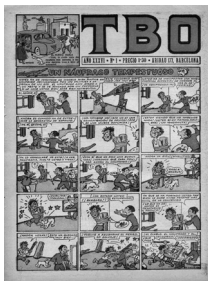
"Venganza canina", per Urda

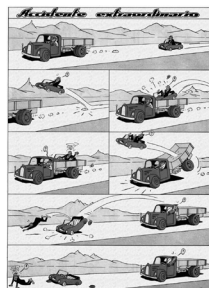
L'actor britànic Stewart Granger a la sèrie "Visiones de Hollywood", amb guió d'Antares (Artur Llorens i Opisso) i dibuixos d'Albert Mestre

"Visiones de Hollywood" va adoptar en els darrers anys el format de petit noticiari il·lustrat, amb guió de Liza (Teresa Maria Pons) i dibuixos d'Albert Mestre

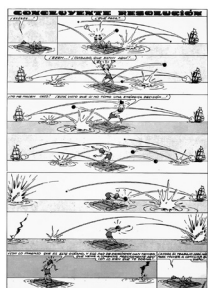
Primer número de la segona època numerada de TBO iniciada el març de 1952, amb una història de Benejam i un acudit de Castans

"Accidente extraordinario", per Coll

"Náufrago ingenioso", per Coll

"Concluyente resolución", per Coll

Una pàgina de la secció "De todo un poco", il·lustrada per Urda

El professor Franz de Copenhague, personatge creat per Serra Massana que es va convertir en protagonista de la secció "Los grandes inventos de TBO"

Una mostra de la sèrie "Los grandes inventos de TBO", per Sabatés

Pàgina ocupada a la meitat superior per la sèrie "Josechu el Vasco", de Muntañola, i per "Los grandes inventos de TBO", per Sabatés, a la part inferior

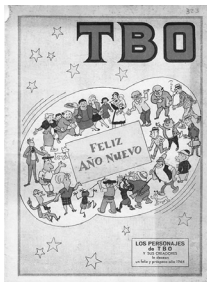
Una altra pàgina compartida per "Josechu el Vasco" i "Los grandes inventos de TBO"

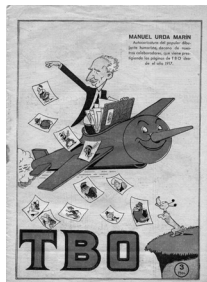
Primera història de la sèrie "Altamiro de la Cueva", per Bernet Toledano, publicada al número 395 de la segona època numerada de TBO (21 de maig de 1965)

Primera historieta de la sèrie "Ana-Emilia y su familia", per Isabel Bas, publicada al número 504 de la segona època numerada de TBO (23 de juny de 1967)

Els principals personatges de TBO, reunits a la portada del número 323 de la segona època numerada (3 de gener de 1964)

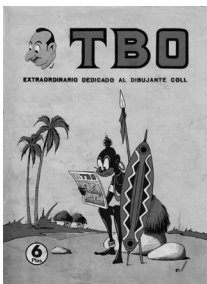
Urda protagonitza la portada del número 332 (6 de març de 1964)

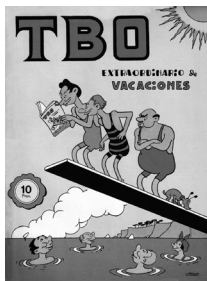
Historieta de Salvador Mesres a la portada del número 360 (18 de setembre de 1964)

"La familia Ulises", de Benejam, protagonitza la portada del TBO extraordinario de vacaciones de 1964, el primer extraordinari de tema no nadalenc en la història de la publicació.

TBO extraordinario dedicado al dibujante Coll (1966)

TBO extraordinario de vacaciones (1966). Portada d'Urda

TBO extraordinario dedicado al turismo (1969). Portada de Muntañola

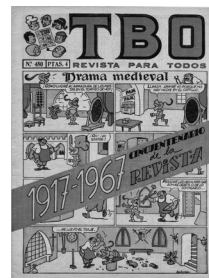
Il·lustració de Raf per complementar la capçalera de TBO que es va estrenar l'any 1966 i que es va convertir en un element característic de la publicació

Durant l'any 1967, la il·lustració de la capçalera es va substituir per aquesta altra, també de Raf, per commemorar el cinquantenari de la revista

Anunci aparegut a la premsa amb motiu del cinquantenari de TBO

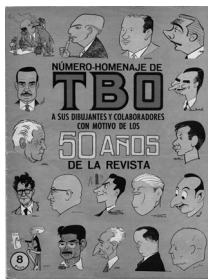
Amb el número 480 de la segona època numerada (6 de gener de 1967) es va iniciar la celebració del cinquantenari de TBO. Historieta de Blanco

Pàgina apareguda al número 480 amb motiu del cinquantenari de la publicació

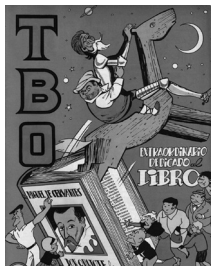
TBO conmemorativo del 50 aniversario 1917-1967 (1967). Portada d'Urda

Número-homenaje de TBO a sus dibujantes y colaboradores con motivo de los 50 años de la revista (1967)

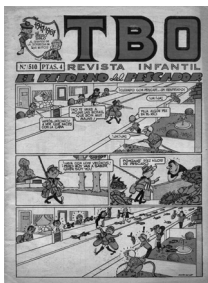
Els principals col·laboradors de TBO, en una pàgina apareguda a l'almanac de 1969

TBO extraordinario dedicado al libro (1970). Portada de Moreno

TBO extraordinario dedicado al dibujante Coll (1973)

Historieta de Moreno a la portada del número 510 (4 d'agost de 1967)

Historieta de Blanco a la portada del número 530 (22 de desembre de 1967)

Historieta de Moreno a la portada del número 537 (9 de febrer de 1968)

Historieta de Blanco a la portada del número 552 (24 de maig de 1968)

Historieta de Blanco a la portada del número 568 (13 de setembre de 1968)

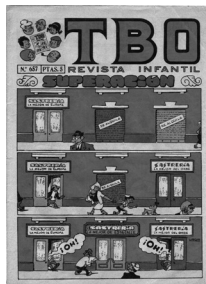
Historieta d'Ayné a la portada del número 570 (27 de setembre de 1968)

Historieta de Moreno a la portada del número 586 (17 de gener de 1969)

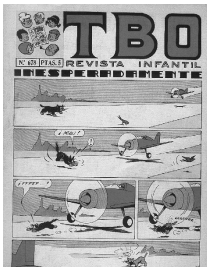
Historieta de Raf (que aquí signa com Roldán) a la portada del número 600 (25 d'abril de 1969)

Historieta d'Urda a la portada del número 657 (29 de maig de 1970)

Historieta de Moreno a la portada del número 677 (16 d'octubre de 1970)

Historieta de Coll a la portada del número 678 (23 d'octubre de 1970)

Historieta de Blanco a la portada del número 680 (6 de novembre de 1970)

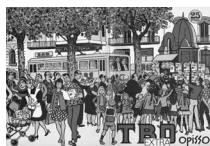
Historieta de Salvador a la portada del número 716 (16 de juliol de 1971)

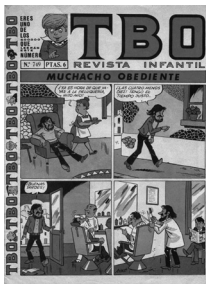
Historieta de Salvador a la portada del número 718 (30 de juliol de 1971)

Historieta de Coll a la portada del número 722 (27 d'agost de 1971)

Portada i contraportada del TBO extra Opisso (1974)

Historieta d'Ayné a la portada del número 749 (3 de març de 1972)

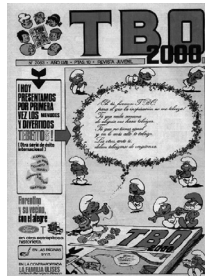
Historieta de Sabatés a la portada del número 774 (25 d'agost de 1972)

La segona època numerada es va tancar amb el número 789 (8 de desembre de 1972). Historieta de Coll

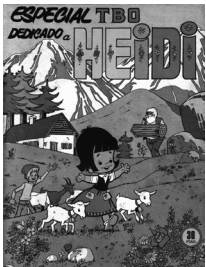
Els editors van intentar renovar la revista transformant-la en *TBO 2000* (15 de desembre de 1972). Historieta de Moreno

“Los Tebeitos” (“Les Schtroumpfs”), de Peyo, a la portada del número 2.083 (19 de juliol de 1974)

Personatges de diverses sèries de televisió de l'època, parodiats per Cubero a la portada del número 2.167 (27 de febrer de 1976)

El primer número d'*Especial TBO* (1975) oferia una adaptació a la historieta de la novel·la *Heidi*, per Cubero

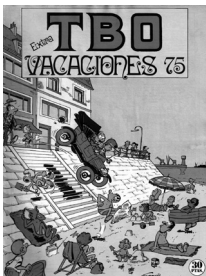
Al número 2.169 (12 de març de 1976) es va iniciar l'adaptació en capítols de la novel·la *Otra vez Heidi*, recopilats més tard al segon número d'*Especial TBO*. Il·lustració de Cubero

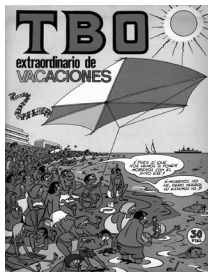
“Los Tebeitos” (“Les Schtroumpfs”), de Peyo, al tercer número d'*Especial TBO* (1976)

“Florentino y su vecino” (“Marc Lebut et son voisin”), de Francis i Tillieux, al cinquè número d'*Especial TBO* (1976)

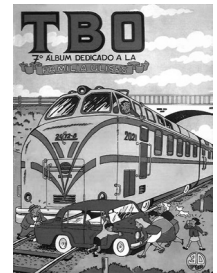
“Florentino y su vecino” (“Marc Lebut et son voisin”), de Francis i Tillieux, a la portada del *TBO extra vacaciones 75* (1975)

TBO extraordinario de vacaciones (1976). Il·lustració de Coll

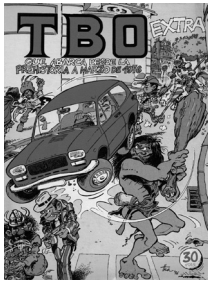
Blanco és l'autor de la portada del *TBO: 6.º àlbum dedicado a La Familia Ulises* (1974)

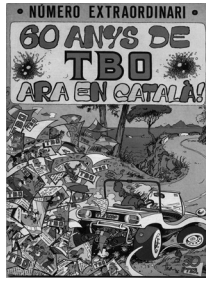
TBO: 7.º àlbum dedicado a La Familia Ulises (1975), amb portada de Blanco

“Los Tebeitos” (“Les Schtroumpfs”), de Peyo, a la portada del *TBO extra de primavera* (1975)

TBO extra que abarca desde la Prehistoria hasta marzo de 1976 (1976), amb portada de Tha

El *Número extraordinari: 60 anys de TBO, ara en català!* va sortir al carrer el 23 d'abril de 1976. Il·lustració de Tha

Els castells protagonitzen la portada del *TBO extra d'estiu en català* (1976). Il·lustració de Tha sobre una idea de Sirvent

El Palau Nacional de Montjuïc, a la portada del *TBO extra de Nadal en català* (1976). Il·lustració de Tha

El número 2.185 (2 de juliol de 1976) oferia l'única historieta de quatre pàgines que va fer Coll

Primera pàgina de “La habichuela”, apareguda al número 2.259 (16 de desembre de 1977)

La pàgina de “La habichuela” publicada al número 2.267 (10 de febrer de 1978)

Historieta d'una pàgina de la sèrie “Historias del Fort-Baby”, amb guió de Sirvent i dibuixos de Tha

Número extraordinari: 60 años de TBO 1917-1977 (1977). Portada de Tha

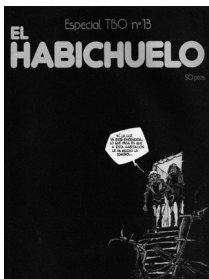
Els personatges més populars de la televisió del moment, caricaturitzats per Cubero al setè número d'*Especial TBO* (1978)

La secció “La habichuela” va donar peu als quatre especials d’“El habichuelo”. El primer va ser aquest, l'*Especial TBO* número 11 (1978). Portada de Mir

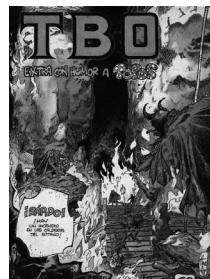
Especial TBO número 12 (1978), segon dedicat a "El habichuelo". Portada de Mir

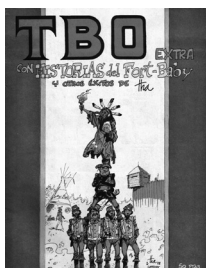
Especial TBO número 13 (1978), tercer dedicat a "El habichuelo". Portada de Tha

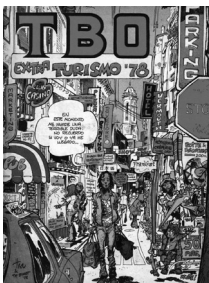
Especial TBO número 14 (1978), quart i últim dedicat a "El habichuelo". Portada d'Esegé

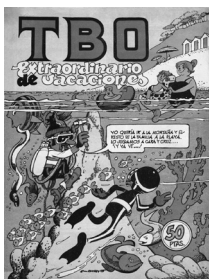
El TBO extra con humor a topos (1978) venia a ser com els especials d'"El habichuelo" però sense portar aquest nom. Portada de Tha

TBO extra con historias del Fort-Baby y otros éxitos de Tha (1978)

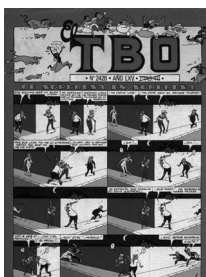
TBO extra turismo '78 (1978). Portada de Tha

TBO extraordinario de vacaciones (1978). Portada de Moreno

Portada del número 2.360 (30 de novembre de 1979), amb la franja que indica que aquest exemplar es lliurava amb el diari *El Correo Catalán*. Historieta de Coll

Portada del número 2.426 (13 de març de 1981), amb una historieta de Coll. El preu apareix ratllat perquè aquest exemplar es lliurava amb la revista *Lecturas*

L'últim número ordinarí d'*El TBO* va ser el 2.502 (abril de 1983), amb una historieta de Coll a portada. El mes següent es va publicar el *Número extraordinario: 32 portadas de las más representativas de TBO 1917-1983*, darrer producte editat per Buigas, Estivill y Viña, SL

Una vinyeta de la sèrie "Hollywood no es lo que era" ocupa la portada del número 1 de *TBO* (23 d'abril de 1986) de l'etapa d'Editorial Bruguera

Els set números del *TBO* publicat per Editorial Bruguera

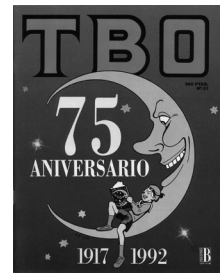
El Periódico de Catalunya va incloure un plec d'histories encartat al seu suplement dominical sota la capçalera *TBO* des del 10 de gener de 1988. Historieta de F. Ibáñez

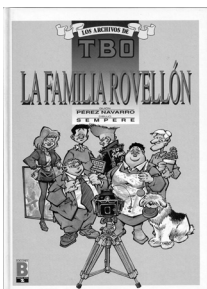
El número 110 (11 de febrer de 1990) va ser el darrer del *TBO* encartat a *El Periódico de Catalunya*. Historieta de F. Ibáñez

Ediciones B va llançar la darrera etapa de *TBO* com a publicació periòdica el febrer de 1988. Il·lustració de Coll

El número 51 (abril de 1992) de l'etapa d'Ediciones B es va dedicar als 75 anys de la revista. Il·lustració d'Opisso

El quart àlbum de la col·lecció d'Ediciones B *Los archivos de TBO* es va dedicar a "La familia Rovellón". Il·lustració de Jordi Garcia Sempere

Estraperlo y tranvía (octubre de 2007), la visió d'Alfonso López de "La familia Ulises"

Bibliografia

- AGUILERA, RICARDO. DÍAZ, LORENZO "La historieta cómica española. Del TBO a Superlópez". Gente de Cómic, núm. 19, *Diario 16*, Madrid, 1989.
- ALARY, VIVIANE (dir.) *Historietas, cómics y tebeos españoles*. Tolosa: Presses Universitaires du Mirail, 2002.
- ALTARRIBA, ANTONIO *La España del tebeo*. Madrid: Editorial Espasa Calpe, 2001.
- ALTARRIBA, ANTONIO "La familia Ulises". En *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/la_familia_ulises.html].
- AMELA, VICTOR-M. "Yo jamás me he aburrido" (entrevista a Joaquim Muntañola). *La Vanguardia*, Barcelona, 13 d'agost de 2003.
- ARTIGAS, JORDI. "Josep Serra Massana (1896-1980), pioner del cinema d'animació publicitari, i l'entorn de l'animació catalana a l'època de la República". III Jornades sobre Recerques Cinematogràfiques. Separata de *Cinematògraf*, 2a. època, núm. 3 (2001).
- ARTIGAS, JORDI. "El TBO des de dins: conversa amb l'autora d'Ediciones TBO, ¿dígame?". *El cómic*, núm. 38 (2006).
- BAENA, PACO "Los tebeos aventureros de Buigas". En *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/los_tebeos_aventureros_de_buigas.html].
- BARRERO, MANUEL. GREGORIO, CARLOS de "Entrevista a Viña, el último director de TBO". *Tebeosfera*, II època, 8 (2011). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/documentos/el_ultimo_director_de_tbo_entrevista_a_albert_vina.html].
- BARRERO, MANUEL. MANZANARES, JORDI. "El tebeo que dio nombre a los demás". *Tebeos. Las revistas infantiles*, Sevilla, ACyT, 2014.
- BERNÁRDEZ, RUTH. "Isabel Bas: cuando los cómics eran TBOs". *Foro Esther* núm. 1, maig de 2010.
- CABEZAS FERNÁNDEZ DEL CAMPO, ALFONSO. *Joaquim Buigas Garriga. La vida y la obra del director del TBO*. Barcelona: Editorial Claret, 2016.
- CADENA, JOSEP MARIA. "Gentes de pluma y lápiz: Valentí Castanys, definidor de una sociedad". *Diario de Barcelona*, 21 de novembre de 1971.
- CADENA, JOSEP MARIA *Opisso*. Barcelona: Gent Nostra, 1986.
- CADENA, JOSEP MARIA. "Pere Prat i una generació de dibuixants catalans". *Revista cultural d'Amics de les Arts i Joventuts Musicals*, núm. 4, Terrassa, 1995.
- CADENA, JOSEP MARIA. *Opisso*. Barcelona: Colección Petritxol Ocho, 2003.
- CADENA, JOSEP MARIA (dir.) *El dibuix a Catalunya: 100 dibuixants que cal conèixer*. Barcelona: Pòrtic, 2004.
- CADENA, JOSEP MARIA i BATLLORI, TONI. *A. Batllori Jofré en 100 (+ 1) dibuixos*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2016.
- CANYISSA, JORDI. *Raf. el 'gentleman' de Bruguera*. Barcelona: Amaníaco, 2015.
- CAPDEVILA, JAUME. *Muntañola, l'art de viure, l'art de riure*. Granollers: Museu de Granollers, 2007.
- CAPDEVILA, JAUME. "Ricard Opisso i Sala (1880-1966)". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/ricard_opisso_i_sala_1880-1966.html].
- CASTANYS, VALENTÍ *La memòria es diverteix*. Barcelona: Destino, 1964.
- CASTILLO, MONTSERRAT. *Grans il·lustradors catalans del llibre per a infants (1905-1939)*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya/Barcanova, 1997.
- CASTILLON, XAVIER. "TBO: Les noces de platí d'una revista per a nens i nenes de 0 a 100 anys". *Presència*, 5-11 d'abril de 1992.
- CEBALLOS, FERNANDO. "El primer dibujo de Vázquez". *Tebeosfera*, II època (2015). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/textos/el_primer_dibujo_de_vazquez.html].
- COLL, RAMON *Robert Segura, dibuixant d'altura*, Ajuntament de Premià de Mar, 2005.
- COLOMER, JOSÉ MARIA "La Familia Ulises. Ilusiones y frustraciones de la pequeña burguesía barcelonesa". Pròleg a *La Familia Ulises. La más famosa de las familias*. Barcelona: Ediciones del Cotal, 1978.
- CONDE, LUIS. *Historia del humor gráfico en España*. Lleida: Editorial Milenio, 2002.
- CONDE, LUIS. *El humor gráfico de España. La distorsión intencional*. Madrid: Asociación de la Prensa de Madrid, 2006.
- CONGET, JOSÉ MARIA. "Yanquis entre castizos: las series americanas en TBO hasta 1972". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/yanquis_entre_castizos_las_series_americanas_en_tbo_hasta_1972.html].
- CORTÉS PASCUAL, JUAN JOSÉ *Historia y análisis de la revista TBO hasta la conmemoración de su 75 aniversario (1917-1992)*. Tesi doctoral inèdita llegida en la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona, dipositada en l'esmentada facultat amb data de 1993 i signatura 1.072.

- CRESPO, ANTONIO. "Joaquín Arques, un autor teatral murciano en los finales del XIX". *Homenaje a Juan García Abellán*. Múrcia: Editum (Ediciones de la Universidad de Murcia), 1991.
- CRESPO, ANTONIO. "Algunos autores teatrales en la Murcia del siglo XIX". *Murgetana*, núm. 91 (1995).
- CUADRADO, JESÚS. *Diccionario de uso de la historieta española (1873-1996)*. Madrid: Compañía Literaria, 1997.
- CUADRADO, JESÚS. *De la historieta y su uso (1873-2000)*. Madrid: Ediciones Sinsentido, 2000.
- DARIAS, MANUEL E. "Escobar" (entrevista). *Diario de Avisos*, Santa Cruz de Tenerife, 15 de juny de 1976.
- DARIAS, MANUEL E. "Bernet Toledano" (entrevista). *Diario de Avisos*, Santa Cruz de Tenerife, 16 de gener de 1977.
- GREGORIO, CARLOS DE. "El TBO de Ediciones B". *Tebeosfera*, II època, 8 (2011). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/textos/el_tbo_de_ediciones_b.html].
- GREGORIO, CARLOS DE. "El último director de TBO. Entrevista a Albert Viña". *Tebeosfera*, II època, 8 (2011). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/textos/el_ultimo_director_de_tbo_entrevista_a_albert_vina.html].
- GREGORIO, CARLOS DE. "Tinez: colaborador fiel y hombre Bueno". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/tinez_colaborador_fiel_y_hombre_bueno.html].
- DE LOS REYES, ANTONIO. "La prensa murciana en el siglo XIX: una aproximación". *Anales de Historia Contemporánea*, n.º 12 (1996).
- DEL ARCO "Mano a mano. Alberto Viña". *La Vanguardia Española*, 18 de març de 1967, p. 27.
- DELHOM, JOSEP MARIA. NAVARRO, Joan. *Catálogo del tebeo en España (1915-1965)*. Barcelona: Club Amigos de la Historieta, 1980.
- DELHOM, JOSEP MARIA. *Catálogo del tebeo en España (1865-1980)*. Barcelona: Círculo del Cómic y del Coleccionismo, 1989.
- Gran Enciclopèdia Catalana*. Barcelona. Enciclopèdia Catalana, 1981.
- Historia de los cómics*. Barcelona: Toutain Editor, 1982.
- Coll en línia*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 1999.
- Benejam. La mirada del ninotaire*. Ciutadella: Sa Nostra, 2001.
- Psicalíptics. Erotisme i transgressió a les revistes il·lustrades del principi del segle xx*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell, 2004.
- Del tebeo al manga. Una historia de los cómics*. Torroella de Montgrí: Panini España, 2007.
- Los grandes inventos del TBO. Dibujos originales 1922-1961*. Rubí: Museu Etnogràfic Vallhonrat, 2007.
- Humor Blanco. Josep Maria Blanco Ibarz*. Palma: Ajuntament de Palma, 2011.
- Gran catálogo de la historieta. Inventario 2012*. Sevilla: ACyT, 2013.
- Josep Coll, el observador perplejo*. Barcelona: Diminuta Editorial i Trilita Ediciones, 2015.
- TBO. Edició coleccionista*. Barcelona: Editorial Salvat, 2011.
- Vida de los más excelentes historietistas*. Valencia: El Nadir Ediciones, 2015.
- FERNÁNDEZ SARASOLA, IGNACIO. *La legislación sobre historieta en España*. Sevilla: ACyT, 2014.
- FORNAS I MARTÍNEZ, JOSEP. PEREGRINA I PEDROLA, NEUS. *Pere Prat i Ubach, dibuixant i humorista*. Terrassa: Museu de Terrassa, 1994.
- FREIXES, SERGI. GARRIGA, JORDI. *Els últims invents de Ramon Sabatés*. Barcelona: Viena Edicions, 2008.
- GASCA, LUIS. *Los cómics en España*. Barcelona: Lumen, 1969.
- GIRALT, LLUÍS. *Els dibuixants del TBO. Dibujos originals 1917-1960*. Sabadell: Plumilla Publicitat, 1995.
- GIRALT, LLUÍS. *Els dibuixants del TBO. Dibujos originals 1917-1960*. Rubí: Museu Etnogràfic Vallhonrat, 2003.
- GIRALT, LLUÍS. *Els dibuixants del TBO. Dibujos originals 1930-1980. Número 2*. Rubí: Museu Etnogràfic Vallhonrat, 2005.
- GIRALT, LLUÍS "Karpa, Rafael Catalá". *Els dibuixants del TBO / Dibujantes e ilustradores*. Article a la web grafopata.com, públic el 9 de setembre de 2011 [enllaç fix: http://grafopata.com/dibujantes_fitxa.asp?IDbook=53].
- GIRALT, LLUÍS "El grafópata en el país de las maravillas". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/el_grafopata_en_el_pais_de_las_maravillas.html].
- GUAL, ÒSCAR "Los últimos años de TBO: entre la renovación y la nostalgia". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/los_ultimos_anos_de_tbo_entre_la_renovacion_y_la_nostalgia.html].
- GUIRAL, ANTONI *Cuando los cómics se llamaban tebeos: La Escuela Bruguera (1945-1963)*. Barcelona: Ediciones El Jueves, 2004.
- GUIRAL, ANTONI *Los tebeos de nuestra infancia: La Escuela Bruguera (1964-1986)*. Barcelona: Ediciones El Jueves, 2007.
- GUIRAL, ANTONI *By Vázquez. 80 años del nacimiento de un mito*. Barcelona: Ediciones B, 2010.
- GUIRAL, ANTONI *100 años de Bruguera. De El Gato Negro a Ediciones B*. Barcelona: Ediciones B, 2010.
- GUIRAL, ANTONI *100 años de TBO. La revista que dio nombre a los tebeos*. Barcelona: Ediciones B, 2017.

- GUIRAL, ANTONI, SOLDEVILLA, Joan Manuel *El mundo de Escobar. 100 años del nacimiento del creador de Carpanta y Zipi y Zape*. Barcelona: Ediciones B, 2008.
- LAGUNA PLATERO, ANTONIO *Carceller. El éxito trágico del editor de La Traca*. València: El Nadir Ediciones, 2015.
- LARREULA, ENRIC *Les revistes infantils catalanes de 1939 ençà*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- LLADÓ POL, FRANCESCA *Los cómics de la transición*. Barcelona: Ediciones Glénat, 2001.
- MANZANARES, JORDI "El tebeo que dio nombre a los demás". *Diari de Terrassa*, 9 de març de 2002.
- MANZANARES, JORDI *Alegria, una revista per combatre En Patufet*. Lleida: Pagès Editors, 2007.
- MANZANARES, JORDI *100 anys. El tebeo que va donar nom als altres*. Barcelona: Diminuta Editorial, 2016.
- MANZANARES, JORDI: *100 años. El tebeo que dio nombre a los demás*. Barcelona: Diminuta Editorial, 2016.
- MANZANARES, JORDI "Fui el dibujante más joven en publicar una portada en TBO" (entrevista a August Tharrats i Pascual Tha). *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/august_tharrats_i_pascual_tha_.html].
- MANZANO, EMILIO "Una vida entre viñetas. Carles Bech celebra el 75 aniversari de la revista "TBO". *La Vanguardia*, 18 de març de 1992.
- MARTÍN, ANTONIO "Apuntes para una historia de los tebeos IV. El tebeo, cultura de masas (1946-1963)". *Revista de Educación – Estudios*, núm. 197 (1968), p. 125 [257] – 141 [273].
- MARTÍN, ANTONIO *Historia del cómic español: 1875-1939*. Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 1978.
- MARTÍN, ANTONIO *Apuntes para una historia de los tebeos*. Barcelona: Glénat España, 2000.
- MARTÍN, ANTONIO "Notas de acercamiento a BB, primer tebeo español para niñas, 1920-1925". *Tebeosfera*, II època, 9 (2012). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/documentos/notas_de_acercamiento_a_bb_primer_tbeo_espanol_para_ninas_1920-1925.html].
- MARTÍNEZ PENARANDA, ENRIQUE *Vázquez (El dibujante y su leyenda)*. Madrid: Ediciones Sinsentido, 2004.
- MAS PEINADO, RICARD, GIRALT LLORDES, LLUÍS *Serra Massana. Un dibuixant d'Igualada*. Igualada: Ajuntament d'Igualada / Fundació Caixa Manresa, 2000.
- MAS PEINADO, RICARD *Els artistes catalans i la publicitat (1888-1929)*. Barcelona: Parsifal, 2002.
- MERINO, ANA *El cómic hispánico*. Madrid: Ediciones Cátedra, 2003.
- MESÓN, JAVIER "El origen del TBO". *ABC*, 4 d'abril de 2012.
- MCCAUSLAND, ELISA "Isabel Bas Amat, una mujer en el TBO". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/isabel_bas_amat_una_mujer_en_el_tbo.html].
- MOIX, TERCENCI *Los "cómicos". Arte para el consumo y formas pop*. Barcelona: Llibres de Sinera, 1968.
- MOIX, TERCENCI "Introducción a un mundo de maravillas". Pròleg a *Los grandes inventos de TBO*. Barcelona: Ediciones del Cotal, 1977.
- MOIX, TERCENCI *Historia social del cómic*. Barcelona: Ediciones B, 2007.
- MOLINÉ, ALFONS "El TBO perdido de Bruguera". *Tebeosfera*, II època, 8 (2011). [enllaç fix: http://www.tebeosfera.com/documentos/textos/el_tbo_perdido_de_bruguera.html].
- MOLINÉ, ALFONS "Bernet Toledano: entre cavernícolas y guerrilleros". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/bernet_toledano_entre_cavernicolas_y_guerrilleros.html].
- MOLINS, PATRICIA *Los humoristas del 27*. Madrid: Ediciones Sinsentido, 2002.
- MONEGAL, FERNANDO "Historietas para niños. Carlos Bech, premio nacional de literatura infantil". *La Vanguardia Española*, 27 d'octubre de 1974.
- MORALES, GRACE "Ediciones TBO, ¿dígame?". *La Vanguardia (Culturas)*, 24 de setembre de 2014.
- MORENO SANTABÁRBARA, FEDERICO "TBO cumple 75 años". Pròleg del catàleg de l'exposició *TBO 75 años*. Barcelona: Ficom, 1992.
- MUNTAÑOLA, JOAQUIM *La memòria fa pessigolles*. Barcelona: Angle Editorial, 2008.
- OJEDA, JORDI, BLANCO, JOSEP MARIA "TBO, la revista que va canviar el nom a la historieta". *Recull de conferències 2012-2013*. Societat Andorrana de Ciències, 2015.
- ORTEGA ANGUIANO, JOSÉ ANTONIO *Catálogo general del cómic español 1865-1993*. Barcelona: El Boletín, 1994.
- PONS, ÀLVARO "Josep Coll. El albanil que hizo de dibujante". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/josep_coll_el_albanil_que_hizo_de_dibujante.html].
- PÉREZ ANDÚJAR, JAVIER "Secretos de TBO". *El País*, 17 de gener de 2008.
- PÉREZ GÓMEZ, XAVIER "Albert Viña, propietari i director del TBO". *Campsentelles, Centre d'Estudis Santfostencs-Amics de Cabanyes*, núm. 18 (2015).

- PLATEL, DIONISIO "Méndez Álvarez, el humorista excesivo". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/mendez_alvarez_el_humorista_excesivo.html].
- PORCEL, PEDRO *Superhombres ibéricos*. Onil: Edicions de Ponent, 2014.
- RAMÍREZ, JUAN ANTONIO *La historieta cómica de postguerra*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1975.
- RAMÍREZ, JUAN ANTONIO *El cómic femenino en España*. Madrid: Cuadernos para el Diálogo, 1975.
- REGUEIRA, TINO *Guía visual de la Editorial Bruguera*. Barcelona: Glénat, 2005.
- RIERA PUJAL, JORDI *El cómic en català. Catàleg d'àlbums i publicacions (1939-2011)*. Barcelona: Glénat, 2011.
- ROBLES SÁNCHEZ, PEDRO "Ens ha deixat un andreuenc singular (Carles Bech i Abadías, un home del TBO)". *Finestrelles*, núm. 11 (2000).
- RODRIGUEZ ARBESU, FAUSTINO *La historieta asturiana*. Oviedo: El Wendigo, 2001.
- ROIG, SEBASTIÀ "El degà de la historieta". *Diari de Girona (Diumenge)*, 13 d'abril de 1992.
- ROIG, SEBASTIÀ *Les generacions del còmic. De la Família Ulises als Manga*. Barcelona: Flor del Vent Edicions, 2000.
- SANCHIS, VICENT "TBO, ¿bajo Franco o con Franco?". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/tbo_bajo_franco_o_con_franco.html].
- SEGURA, ROSA *Ediciones TBO ¿dígame? Memorias secretas de una secretaria*. Barcelona: Marrè Produccions Editorials, 2006.
- SEGURA, ROSA *Ediciones TBO ¿dígame? Memorias secretas de una secretaria*. Barcelona: Diminuta Editorial, 2014.
- SEMPRONIO (Andreu Avel·lí Artís Tomás) "Ha muerto el padre del TBO, Buigas, un refinado intelectual". *Triunfo*, 32, p. 24-25, 12 de gener de 1963.
- SEMPRONIO (Andreu Avel·lí Artís Tomás) "L'home del TBO, patrici català". *Taula de café. Cròniques barcelonines*. Barcelona: Selecta, 1989.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Coll: De la bastida al dibuix en anada i tornada". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 26 de juliol de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Pañella: Un bohemí cassolà, boig pel dibuix". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 27 de setembre de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Muntañola: L'èxit de l'humor amable i popular". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 8 de novembre de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Blanco: Un observador de la vida". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 22 de novembre de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Moreno: Amb 'Garbancito' en el record". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 20 de desembre de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Tha: Vocació absoluta pel dibuix". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 27 de desembre de 1982.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Xiriniús: Degà dels humoristes". *Hoja del Lunes*, Barcelona, 10 de gener de 1983.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Batllori Jofré, dibuixant tradicional". *El Noticiero Universal*, Barcelona, 3 de novembre de 1983.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS *La caricatura social i política a Catalunya, 1865-2005*. Barcelona: Duxelm, 2005.
- SOLÀ I DACHS, LLUÍS "Algunos dibujantes poco conocidos de TBO". *Tebeosfera*, III època, 2 (11-III-2017). [enllaç fix: https://www.tebeosfera.com/documentos/algunos_dibujantes_poco_conocidos_de_tbo.html].
- SOLDEVILLA, JOAN MANUEL *El pare de Carpanta i Zipi y Zape. Josep Escobar o la lluita contra el silenci*. Lleida: Pagès Editors, 2005.
- SOLER, JORDI "'La Família Ulises' ha quedat òrfena". *Presència*, 5-11 de setembre de 1999.
- TOMÁS I FREIXA, JORDI. BEORLEGUI I TOUS, ALBERT *El cinema amateur a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya (Institut Català de les Indústries Culturals), 2009.
- VÁZQUEZ DE PARGA, SALVADOR *Los cómics del franquismo*. Barcelona: Editorial Planeta, 1980.

Notes

- 1- Revista infantil en català fundada per Aureli Capmany i Farrés (Barcelona, 1868-1954). El primer número va sortir el 3 de gener de 1904 i al cap d'un any va passar a ser editada per Josep Baguñà i Martra (Barcelona, 1870-1942), que en va encomanar la direcció a Josep Morató i Grau (Girona, 1875-Barcelona, 1918) i, més tard, a Josep Maria Folch i Torres (Barcelona, 1880-1950). La revista va assolir una popularitat extraordinària gràcies a les aportacions del mateix Folch i Torres i de dibuixants com Junceda, Cornet, Opisso, Llaverias, Lola Anglada i molts altres. El darrer número, el 1.806, portava data del 24 de desembre de 1938, quan estava a punt de produir-se l'entrada de les tropes del bàndol franquista a Barcelona. Va tenir una segona època, anomenada simplement *Patufet*, amb 167 números i cinc extraordinaris apareguts entre el 6 de setembre de 1968 i el 29 de juny de 1973.
- 2- BARRERO, Manuel *Diccionario terminológico de la historieta*. Sevilla: ACyT, 2015, pàg. 360.
- 3- Durant molt temps es va creure que el primer número de TBO es va publicar el 17 de març de 1917, arran dels càlculs que Albert Viña va efectuar amb motiu del cinquantenari de la revista. El 1992, Juan José Cortés Pascual va assegurar, en la seva tesi doctoral *Historia y análisis de la revista TBO hasta la conmemoración de su 75 aniversario (1917-1992)* –llegida

a la facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona i dipositada en aquesta facultat amb data de 1993 i signatura 1.072-, que el llançament es va produir en realitat una setmana abans, és a dir, l'11 de març; així ho confirmaria el text titulat *Lo de todos los días*, signat per Emilio Lázaro Muniera i publicat al número 17 de *TBO*. Posteriorment, però, aquesta dada ha estat qüestionada perquè l'11 de març de 1917 era diumenge i al número 23 de la revista va aparèixer un acudit d'Urda en el qual es veia un home anunci que portava un cartell amb la inscripció "Lea Vd. cada sábado *TBO*. 5 cts."

4- Joaquín Arques Escriña (Múrcia, 22 de setembre de 1861-Barcelona ?). Periodista, dramaturg, guionista i tècnic editorial. Va dirigir diaris com *El Criterio Murciano* –des de la seva fundació el 1886 fins al tancament, a mitjan 1890–, *El Independiente* –de 1891 a final de 1893 o principi de 1894–, *La Tarde* –de 1894 a 1897–, *El Álbum Murciano* (1895) o *La Opinión de Cartagena*, i va escriure peces teatrals com *Murcia* (1888), *Murcia mercantil* (1889), *Mala sangre* (1882), *Monin* (1892), *Bernaly compañía* (1893), *Los rifeños* (1893), *Al monte, al monte (o El martes se la llevan)* (1895), *El príncipe Angelín* (1896) i *Noche de novios* (1898). Es va instal·lar a Barcelona a principi del segle xx i va estar al capdavant de diverses publicacions, alhora que seguia estrenant obres teatrals com *El gran Dux*, *A países desconocidos*, *El anillo mágico*, *Un viaje prodigioso*, *Don Tancredo*, *El movimiento continuo*, *La novia del teniente* i altres. L'impressor Artur Suárez va editar els seus fullatons humorístics *El capitán Charlot*. Més endavant va exercir tasques de guionista a *BBi* de director literari tant de *TBO* com de la *Colección Gráfica TBO*, publicacions totes elles editades per Buigas, va col·laborar amb *Pulgarcito* i altres publicacions de l'Editorial El Gato Negro, predecessora de Bruguera.

5- Artur Suárez Roca. Impresor mort a Barcelona el 22 de gener de 1940.

6- Així ho explica Carlos de Gregorio a l'article "El origen del nombre TBO", inclòs al llibre de Rosa Segura *Ediciones TBO, ¿digame? Memorias secretas de una secretaria*. Barcelona: Diminuta, 2014. pàgs. 7-11.

7- T. B. O., amb text d'Eduardo Montesinos (Sevilla, 1868-1930) i Ángel Torres del Álamo (Madrid, 1890-1958) i música d'Arturo Lapuerta (Pamplona, 1872-Madrid, 1934), s'havia estrenat al Coliseo del Noviciado de Madrid el 29 d'abril de 1909.

8- Joaquim Buigas i Garriga (Barcelona, 12 de juliol de 1886-2 de gener de 1963). Escriptor, guionista i editor.

9- Miquel Garriga i Roca (Alella, 1804-Barcelona, 1888). Arquitecte i urbanista.

10- Gaietà Buigas i Monravà (Barcelona, 1851-1919). Arquitecte.

11- Carles Buigas i Sans (Barcelona, 1898-Cerdanyola del Vallès, 1979). Arquitecte i enginyer.

12- Es va casar amb Emília Suárez i Torres (Barcelona, 1897-1993) el 3 de desembre de 1919.

13- Cançó amb música de Francisco Codoñer (València, 1897-Barcelona, 1899), que signava com a Maestro Lito, i lletra de la seva esposa, Mercedes Belenguer (Paterna, 1889-Barcelona, 1965), que utilitzava el pseudònim de *M. Godoy*, que es va estrenar al Teatro Circo Barcelonés el 15 de novembre de 1930, interpretada per la cupletista Pepita Ramos *la Goyita* (Barcelona, 1890-1970), que també la va gravar en disc. La peça va aconseguir una repercussió considerable i molts altres artistes de varietats la van incloure als seus repertoris i la van portar arreu amb les seves gires per tot Espanya. Més tard, els mateixos editors de *TBO* van utilitzar aquesta cançó per fer publicitat de la revista a la ràdio.

14- Sembla que, en els anys posteriors a la Guerra Civil espanyola, l'encarregat de traduir al castellà els guions de Buigas va ser sovint el seu soci Emilio Viña González (Pipe, Astúries, 1888-Barcelona, 1971). En fer aquestes traduccions, Viña aprofitava per suavitzar "les expressions i imatges més punyents i agressives", segons explica Josep Maria Colomer a "La Familia Ulises. Ilusiones y frustraciones de la pequeña burguesía barcelonesa", pròleg a *La Familia Ulises. La más famosa de las familias*, Barcelona: Ediciones del Cotal, 1978, pàg. 3.

15- Ernesto Pérez Donaz (Cabra, Còrdova, 1875-Barcelona ?). Dibuixant.

16- Manuel Urda Marín (Barcelona, 1888-1974). Dibuixant.

17- Ricard Opisso i Sala (Tarragona, 1880-Barcelona, 1966). Pintor i dibuixant.

18- Gaspar Anselmo Méndez Álvarez (Granada, 1875-Tarragona, 1940). Dibuixant.

19- Juan Martínez Buendía *Tínez* (Caravaca de la Cruz, Múrcia, 1893-Barcelona, 1957). Dibuixant.

20- Joan Macías *Nit* (Barcelona ?). Dibuixant.

21- Jean Rapsomanikis (Corfú, Grècia, 1885-Sant Sebastià, Guipúscoa, 1937). Dibuixant.

22- José Cabrero Arnal (Castilsabás, Osca, 1909-Antibes, França, 1982). Dibuixant.

23- Salvador Mestres Palmeta (Vilanova i la Geltrú, 1910-Barcelona, 1975). Dibuixant i cineasta.

24- Josep Serra Massana (Igalada, 1891-Barcelona, 1980). Dibuixant.

25- Artur Moreno Salvador (València, 1909-Barcelona, 1993). Dibuixant i cineasta.

26- Manuel Díaz Llamas (Bilbao, 1896-Barcelona, 1981). Dibuixant.

27- Antoni Utrillo i Viadera (Barcelona, 1867-1944). Pintor i dibuixant.

- 28- Josep Escobar i Saliente (Barcelona, 1908-1994). Dibuixant.
- 29- José Soriano Izquierdo (València, 1908-1996). Dibuixant.
- 30- Marí Benejam Ferrer (Ciutadella de Menorca, 1890-Barcelona, 1975). Dibuixant.
- 31- L'empresa Buigas, Estivill y Viña, SL es va constituir formalment a Barcelona el 30 de desembre de 1943. Els socis originals eren Joaquim Buigas i Garriga, Emília Estivill i Monlleó (1895-1996), que feia set mesos que havia enviat de Bartomeu Bauzà i Roselló (Vilafranca de Bonany, Mallorca, 1876-Barcelona, 1943), fundador de l'Editorial B. Bauzà, i Emilio Viña González, gerent de l'Editorial B. Bauzà, empresa que va començar a col·laborar amb Buigas el 1936 per intermediació seva. La nova societat va utilitzar la marca comercial Ediciones TBO, com ja ho havia fet abans de la guerra la Casa Editorial Buigas. Després que l'any 1957 Emilio Viña enviades també de la seva primera esposa, Paquita Tous López, va contraure segones núpcies amb Emília Estivill. Quan Buigas, Estivill y Viña, SL va tancar, el maig de 1983, els socis eren les filles de Joaquim Buigas, Albert Viña Tous (Barcelona, 1923-2015), fill d'Emilio Viña i director de *TBO* des del 1965, i Emília Estivill.
- 32- Joaquim Muntañola i Puig (Barcelona, 1914-2012). Dibuixant i humorista.
- 33- Valentí Castany i Borràs (Barcelona, 1898-1965). Dibuixant i humorista.
- 34- Ramon Sabatés i Massanell (Llinars del Vallès, 1915-Sant Just Desvern, 2003). Dibuixant.
- 35- Josep Maria Blanco Ibarz (Barcelona, 1926). Dibuixant.
- 36- Josep Coll i Coll (Barcelona, 1924-1984). Dibuixant.
- 37- Carles Bech i Abadías (La Bisbal d'Empordà, 1914-Barcelona, 1999). Guionista.
- 38- Isabel Bas i Amat (Barcelona, 1931). Dibuixant.
- 39- Maria dels Àngels Sabatés Hernáez (Barcelona, 1947-1992). Dibuixant.
- 40- Vicenç Pañella Turigas (Barcelona, 1936). Dibuixant i humorista.
- 41- Àngel Nadal Quirch (Barcelona, 1930-2016). Dibuixant.
- 42- Alfons Figueras i Fontanals (Vilanova i la Geltrú, 1922-Barcelona, 2009). Dibuixant i humorista.
- 43- Joan Rafart Roldán (Barcelona, 1928-1997). Dibuixant.
- 44- Josep Royo Giménez (Barcelona, 1922-Castelldefels, 2012). Dibuixant.
- 45- Josep Alfons López i Tufet (Lleida, 1950). Dibuixant.
- 46- Joan Bernet Toledano (Barcelona, 1924-Pontons, 2009). Dibuixant.
- 47- La setmana anterior havia sortit el número 789, el darrer de la segona època numerada, amb data del 8 de desembre de 1972.
- 48- Aquestes sèries van ser *Marc Lebut et son voisin* (traduïda al castellà com *Florentino y su vecino*), amb guions de Maurice Tillieux (Huy, Bèlgica, 1921-Niça, França, 1978) i dibuixos de Francis Bertrand (Uccle, Bèlgica, 1937-Rixensart, Bèlgica, 1994), i *Les Schtroumpfs*, de Peyo (Pierre Culliford; Brussel·les, Bèlgica, 1928-1992), coneguts fins llavors amb el nom d'*Els Barrufets* en català i *Los Pitufos* en castellà, i que van ser degudament rebatejats com *Los Tebeitos*.
- 49- Josep Cubero Valero (Barcelona, 1933-2001). Dibuixant.
- 50- Segundo García González (Balazote, Albacete, 1958). Dibuixant.
- 51- Francesc de Paula Mir i Maluquer (Barcelona, 1957). Dibuixant, escriptor, actor i director teatral i cinematogràfic. Integrant de la companyia teatral Tricicle des del 1979.
- 52- August Tharrats i Pascual (Barcelona, 1956). Dibuixant i pianista de jazz.
- 53- Joan Tharrats i Pascual (Barcelona, 1958). Guionista.
- 54- Josep Maria Ferrer Sirvent (Badalona, 1949). Dibuixant i guionista.
- 55- Pelai Ribas Juncosa (Barcelona, 1956). Dibuixant.
- 56- Empresa continuadora d'El Gato Negro, fundada l'any 1910 per Joan Bruguera i Teixidó (Barcelona, 1885-1933). L'any 1921 va llançar la revista infantil *Pulgarcito*, primera de tota una línia de publicacions similars que va aconseguir un gran èxit, sobretot després de la Guerra Civil espanyola. Va fer fallida el maig de 1986.
- 57- Joan Navarro i Badia (Barcelona, 1955). Crític, col·leccionista i editor.
- 58- Revista d'històries publicada per Norma Editorial entre el 1981 i el 1991. En la primera etapa (1981-1984) va ser dirigida per Joan Navarro.
- 59- Georges Remi *Hergé* (Etterbeek, Bèlgica, 1907-Woluwe-Saint-Lambert, Bèlgica, 1983). Dibuixant i guionista, creador de *Tintin*.
- 60- Guillem Cifré Barrabín (Barcelona, 1952-2014). Dibuixant i il·lustrador.
- 61- Miguel Ángel Gallardo Paredes (Lleida, 1955). Dibuixant. Creador, entre molts altres personatges, de *Makoki*.
- 62- Javier Errando Mariscal (València, 1950). Dibuixant, il·lustrador i dissenyador.

- 63- Francesc Capdevila Gisbert *Max* (Barcelona, 1956). Creador de personatges com Gustavo, Peter Pank o Bardín. Entre d'altres reconeixements, el 2007 va obtenir el Premi nacional de còmic per *Bardín, el superrealista*.
- 64- Juan Enrique Bosch Quevedo *Micharmut* (València, 1953-2016). Dibuixant.
- 65- Pere Joan Riera (Palma, 1956). Dibuixant.
- 66- Vicente Llobell Bisbal *Sento* (València, 1953). Dibuixant.
- 67- Van sortir, en total, 110 números entre el 10 de gener de 1988 i l'11 de febrer de 1990.
- 68- Víctor Mora Pujadas (Barcelona, 1931-2016). Escriptor i guionista. Creador d'El capitán Trueno i El Jabato, entre altres personatges.